

Tillmann J. A.

Hullámok hallatán

FÖLDI TARTÓZKODÁSOM RÖVID TÖRTÉNETÉBŐL

„A zene időutazás.”
Hortobágyi László

Eléggé különös zenei környezetben nőttem fel. Házunkban – amiben a lakásunk mellett egy általános iskolai tanteremnek is helye volt – az énekórák hangjai mellett időnként énekar, és olykor egy harmónium, néha egy Hohner-harmonika hangja is felhangzott. Míg az utóbbi elég gyakori zeneszerszám volt vidékünkön, a harmónium, ez a pianínóhoz hasonló külsejű házi orgona jóval ritkábban fordult elő. Bár hangja meglehetősen alatta maradt gazdag hangzású templomi változatainak, a sípjait ennek is fújtató szólaltatta meg, melyet két pedál felváltva történő nyomásával lehetett működtetni.

A hanghullámok áradatának első maradandó hatása mégsem ezekből a forrásokból, hanem egy távolabbi kútforrásból, a Bécsi Rádióból ért. Anyám állandóan hallgatta, és a *Die kleine Bimmelbahn* volt születésem évének slágere. Elbeszélése szerint amint meghallottam, a járóka keretébe kapaszkodva táncolni kezdtem – amennyiben persze egy alig állóképes emberpalánta ritmikus ingása táncnak nevezhető. A foxtrott ritmusára alakított darabot a Harzer Meisterjodelpaar adta elő, és a páros jókedvűen jódlizott is benne. Életkoromhoz tökéletesen illett, ahogy az akkortájt általános infantilitás atmoszféráját is híven tükrözte. De Bécsből nemcsak ez az enyhén módosult tudatállapotot tanúsító fejhangtartomány szólt, és nem is csak *wiener walzerek*, hanem idővel mindenféle egyebek is szüremlettek.

Apám korábban pár évig a falu kántortanítója volt, énekelt és orgonált a templomban, vezette a templomi kórust. A négy éves hadifogságból való hazatérte után a megszállók és kollaboránsaik által éppen áthangolt országban erre már nem volt módja, maradt számára a házizene, az énektanítás és az iskolai kórus. Mivel szolgálati lakásunk a felsősök osztálytermével egy épületben volt, ezeket hol távolabbról, hol a közös folyosóról közvetlen közelről, olykor az udvaron megrendezett iskolai „ünnepélyek” alkalmából hallhattam. Így a különféle népdalok és a magyar, a szovjet, továbbá a nemzetközi munkásmozgalom dalai kezdettől fogva a környező hangzó világ részét képezték.

Mindezek mellett olykor hallottam az ének ezektől eléggé eltérően ívelő fajtáit is: a liturgikus éneket – úgy a nyugati (katolikus, latin), mind pedig a keleti (ortodox, szerb) válfajában. Amikor Nagyanyámnál voltam, magával vitt a misére, ahol akkor még a II. Vatikáni zsinat előtti latin liturgiát celebrálták, melyben barokk egyházi énekek is elhangzottak. Ahogy a temetéseken is latinul énekelték a 17. zsoltárt: „Circumdederunt me gemitus mortis, dolores inferni circumdederunt me” [„Körülvettek engem a halál fájdalmai: a pokol fájdalmai megkörnyeztek engem”].

1 Ezredvégi beszélgetés Hortobágyi Lászlóval <https://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/ezredvegi/hortobagyi.html>

Grábócon, ahol akkor laktunk, a szerb kolostor templomában egy nyári vasárnapon mindig számosan celebrálták az *Isteni Liturgiát*. A búcsúra mindig sokan jöttek, a közeli – akkor jugoszláv – határon túlról is. Itt hallottam ortodox liturgikus éneket, amiben máig a legtisztábban hangzik fel a héber kantillációból eredő cizellált üvöltés, az évezredekken át finomult fájdalomkiáltás, ami a rezonáló testekben dicsőítő énekké transzformálódik át. Ez az énekesek jubiláló örömétől áthatott testén és a derús arcokon is láthatóvá vált. Ettől az örömteli ünnepléstől a korabeli katolikus misék eléggé különböztek, nem utolsósorban az egyházi folklórban *takonyhúzó népéneknek* nevezett műfaj elúrhodása folytán. Aminek hervasztó, szó szerint is siralmas voltát a hamisan éneklő nagyhangú falubeli öregasszonyok még fokozták.

Hétköznap a kolostor sokkal sivárabb volt; már csak egyetlen szerzetes, Alexij élt benne. Különös jelenség volt, ahogy fekete csuhájában végigment az utcán, aztán bekanyarodott a kocsmába, hogy magányát, mely a fizikai mellett megannyi további tényezőből tevődött össze, a társaságban enyhítse. Az italtestvérekhez vezető zárandókútjai később egyre gyakoribbá váltak, útiköltségeit ezért később ikonok áruba bocsátásával fedezte, ezeket az elűzött falubeli németek odalátogató utódainak adta el.

Hullámzó Balaton

Fő hangforrásunk, világvevő rádiónk nevét egy távoli világról, az Orion csillagképről kapta. Termetes teste, világító skálája és *varázsszeme* volt, ami olykor hunyorgott is. A skáláján az adóállomások, nagyvárosok nevei sorjázta, elsőül Athinai állt, aztán Beromünster, a svájci rádióadó neve, majd Budapest és sok más következett. A hasán három gomb, az oldalán pedig egy tárcsa helyezkedett el, amivel a közép-, a hosszú és néhány rövidhullámú tartomány között lehetett tekeregni. Erre sokáig nagy szükség is volt: ha Apám a világ folyásáról akart értesülni, a rövidhullámon fogható Szabad Európa Rádiót hallgatta. A megfelelő [19, 25, 38, 41, 49 méteres] hullámsávra történő átkapcsolás műveletéhez, a tárcsa elforgatásához kicsit le kellett hajolni, és szinte át kellett karolni a terjedelmes készüléket. Ilyen bensőséges, majdhogynem testi volt a korabeli rádiókapcsolat természete, aminek erotikáját az is fokozta, hogy hangját a suttogásig le kellett halkítani. Később ez változott, amikor középiskolás koromban a *Teenager party* ment, az ellenkező irányba tekertem a hangerősítő potmétert.

Első éveimben azonban még csak passzív hallgató voltam. S a hazai adók közül a Kossuth [Rádió] vált igazán emlékezetessé – a szünetjele révén. Pár hangból álló egyszerű, erős dallama hallatán később olykor kánonban énekeltük korabeli kollégáimmal a „Most viszik a hízó disznót / Most viszik a húst...” szövegét.

Hosszabb távon az osztrák és német éteren át érkezett hatások mellett maradandónak bizonyultak a honi adókon hallott zenei műsorok is. Így *A jó ebédhez szól a nóta*, melynek számos előadója közül Járóka Sándor és népi zenekara maradt kitörölhetetlen emlék, vélhetően a járókával való sajátos összefüggése miatt. Más motívumok folytán emelkedik ki feledésem hatalmas homályából egy magyar nóta, a *Hullámzó Balaton tetején*, aminek méltó feldolgozását Szemző Tibornak kö-

szönhetően 1984-es bemutatója óta többször volt alkalmam élőben is hallani.² Noha nem osztom maradéktalanul Weber Kristóf zeneszerző véleményét („amiért érdemes Magyarországon élni, az a magyarnóta”),³ abból a távolságból, ahonnan és ahogyan ma hallom, lett némi letűnt lokális kolorja, ami már-már egzotikussá teszi.

A rádió mellett falunkban volt még egy nagy hatású hangforrás, ami ma már nem tartozik az emlékezetes médiumok közé, jóllehet a totális társadalmak elég hatásos tudatmódosító szere volt: a hangosbeszélő. Városi változatát a *Diktátorban* Chaplin elég érzékletesen jelenítette meg. Falusi verziója nálunk ritkábban szólalt meg és más hangokat hallatott. Termetes, szürke teste a falu fölötti domboldalon, egy villanyoszlop tetején ékeskedett, és léghábelen keresztül közvetlen kapcsolatban állt az ún. tanácsházával. Rajta keresztül a tanácselnök szólt a falu népéhez, amire mindig egyetértő válaszokat kapott a völgyi visszhangtól.

Állami ünnepek közvetítésében olykor a nap emelkedettségét érzékeltetni hivatott indulók is felharsantak. Ezeket később – a különböző iskolákban és kaszárnyákban, utcákon és köztereken – számtalanszor hallottam. Kiváltképpen „a *nemzet három dala*” egyikét, a Rákóczi-indulót, melyre május elsejéken, és később a lakta-nyaudvaron menetelni kellett. A militáris biomechanika mindig is ellentétes volt az emberivel. A népi ellenállás a folklórban a szövegváltozatok formájában mutatkozott meg; legalábbis a cimboráimmal mi is áthagyományozva kaptuk, aztán olykor fennhangon énekeltünk: „Vakpali, Vakpali mindent lát, szemüvegen át, kutyavagalagát...”

A zenének és a táncnak ez a menetelésritmusra nyomorított válfaja és a cirkuszi állatidomítással versengő koreográfiája mégis tetszést, sőt elragadtatást volt képes kiváltani a mozgalmi mámorba mártózott elvtársakban, akárcsak a nemzeti mitológia mákonyában ázott hazafiakban. A *Vakpali...* Mosonyi Mihály zeneszerző szerint „Nemzeti szent ereklyénk...” Sőt, „épen az a magyarnak, a mi Homér »Iliád«-ja a görögnek, a »Talmud« a zsidó nemzetnek, a »Biblia« a kereszténységnek, s a »Korán« a törököknek.” Az ilyesféle szent ereklyék hallatán magam inkább menekülésre fogtam, elszöktem a munkásmozgalmi emlékmenetből, amiért egyszer igazgatói intővel sújtottak. [Menekültem aztán más zenei förtelmek elől is; otthagytam egy jógaórát, amikor a tanár relaxációs akkordokból és spirituális nyivákolásból kevert akusztikus katyvaszt eresztett ránk.]

Polydor, Austroton, Heliodor

Ezek a nevek nem a görög mitológiát hozták házhoz – bár a korabeli lemezmarkák nevével a névadók még a klasszikus kánont közvetítették –, hanem az akkori (nyugati) német és osztrák közkultúrát. Lemezzátszót '64-ben kaptunk, vele együtt a rokonságtól néhány kislemez is érkezett. Ezek közül különösen emlékezetes az *In einer Hütte wohnt mein allerbesten Freund* című keserédes, melyben mélabús férfihang, tangóharmonika kíséretében, a legjobb barátjáról, egy kutyáról énekelt. Bánatosan szólt, de rá tudtam hangolódni, bár nekem ugyan kutyám nem, de macskám volt.

2 Szemző Tibor, *Koponyaalapi törés* (1984). *A Lelkiismeret / Narratív Kamaradarabok* CD 1993, 1999, Leo Records/BBS/Bahia Music, London/Budapest CD LR 185

3 Weber Kristóf, *Keringő*, Prae, Budapest, 2023, 222.

A többi darabot is hasonlóan melankolikus hangulat járta át, ám azok szinte mind a Heimatlied sajátos német zsánerébe tartoztak. Ezek többnyire múlt időkről, az ifjúkor és mindenféle ábrándok elmúlásáról szóltak. Az ötvenes évekre jellemző általános nosztalgia megéneklői mellett voltak olyanok is, akik honvágyuknak adtak hangot – a Heimat otthont és hazát egyaránt jelent –, mert otthonukból és hazájukból is elűzték őket. Így a Hellberg Duo lemezén (*Hohe Tannen. Das Rübesehlied*) a messze távoli Szudéta-vidéken, az Óriás-hegységben egykor volt otthonukról énekeltek. A dalocska felidézi az Iser habzó folyamát, és megidézi a partján magasodó fenyőfák között lakozó *Rübesehlt*, a hegy legendás szellemét is, aki törpéivel együtt hűséges őre honuknak. A lemezborítón a Hegy Ura, mint valamiféle neandervölgyi ősalak jelenik meg, vörös szakállal és hajzattal, kezében hatalmas furkósbottal. Impresszív figurája mintegy tükörképe volt annak a Delfin-könyv címlapján látható alaknak, amit akkortájt olvastam.⁴ Ám *A kőbaltás emberhez képest* – ami az őskorról alkotott képzeleteimet számos további szakirodalom ellenére alighanem máig meghatározza – a Törpék Ura egy hullámzó kedélyállapotú *trixster*, aki hol segítőkész, hol alattomos, „ma a legforróbb barát, holnap idegen és hideg, olykor jóindulatú, nemes és érzékeny, de önmagával mindig ellentmondásos, botor és bölcs, gyakran egyik pillanatban lágy, aztán kemény, csökönyös és hajlékony, ahogy hangulata, testnedvei és ösztönei hatására a dolgok láttán úrrá lesznek rajta.”⁵

Rübesehl törpéi azóta eléggé megsokasodtak, nemcsak az egyszerűbb német népek kertjeiben tűntek fel, hanem az ország határain túl is. Ennek a sajátos német terméknek a terjedését látva kétségtelen, hogy újra *kísértet járja be Európát*, a törpés és királyos ízlés kísértete. A kelet-nyugati kertekben az elhantolatlan holtak szellemének kísértete *hauntológiáért* kiált!

A honvágy legnépszerűbb dalnokától, Freddy Quinttól is volt lemezünk, a Heimweh a tovatűnt honi szépségek utáni vágyakozás korabeli himnuszává vált. A Heimweh szó, miként magyar megfelelője, szóösszetétel, ám a hon mellett a németben nem a vágy, hanem fájdalom áll; a honvágy ezért nem is annyira vágy, mint amennyire érzület: honfájdalom. A hona elvesztése feletti kesergésében korabeli hallgatóságát az sem zavarta, hogy Freddy és szerzőtársai az amerikai Dean Martin szerelmi bánatos dalát (*Memories Are Made of This*) konvertálták hazafájdalmas bánattá.

Freddy számára, aki Bécsben, osztrák és ír szülők sarjaként látott napvilágot, az otthontalanság dalnokának szerepkörét és érzésvilágát szinte a személyére szabták. Erre a kontinenseken és országok során keresztül vezető kalandos életútja kifejezetten alkalmassá tette. A háború alatt egy gyerektranszporttal Magyarországra került, majd a front elől menekülve, a *Valahol Európában* kóborló kiskorúhoz hasonlóan Csehországig jutott, ahol amerikai katonákkal találkozott, és mivel jól beszélte apja anyanyelvét, amerikaiak adta ki magát. Ám New Yorkba érkezve, állampolgársága nem lévén, visszaküldték Európába, ahol Antwerpenben egy évet nevelőintézetben töltött. Tizenhat évesen egy vándorcirkuszhoz szegődött, ahol zenélt, és közben kötél tánccossá képpezte magát. Később Rómába ment, ahol zongoristaként dolgozott, majd továbbállt Szicíliába, ahonnan Tuniszba, majd Algériába ment, ahol német ide-

4 Szentiványi Jenő, *A kőbaltás ember*, Móra, Budapest, 1984.

5 Johann Karl August Musäus, *Volksmärchen der Deutschen*, Mayer und Wigand, Leipzig, 1842.

genlégiósoknak zenélt és énekelt. Rövid időre a légióba is beállt, de megeléglően a kiképzést, otthagya a légiót és Németországban települt le.

Ez az életút arra is alkalmassá tette, hogy a hatvanas években már lecsengő honvagyódást követően a messzeségek iránti sóvárgás dalnoka legyen. Így aztán sorban jelentek meg *A tengerész és a gitár*, az *Idegen csillagok alatt* és más hasonló tengerészdalokat hordozó lemezei. Ennek a fordulathoz az emblematikus darabja a *Seemann, deine Heimat ist das Meer* [*Tengerész, a tenger a te hazád*], ami ugyancsak része volt a családi lemeztárnak, és számtalanszor volt alkalmam hallani. A borítón Freddy gitárral a kezében egy kikötő kötélbáján ül, mögötte halászháló, a háttérben kétárbocos vitorlás úszik a hegyektől szegélyezett öbölben. A dal magát a fordulathoz énekli meg, ahogy a honvagyú [*Heimweh*], átfordul az elvagyódás [*Fernweh*] felé: „Tengerész, hagyd az álmokat, ne gondoldj az otthonra [...] A te hazád a tenger, a te barátaid a csillagok, Rió és Sanghaj, Bali és Hawaii felett...”

Rohan az idő

A kislemezek mellé később még két honi nagylemez került, a korabeli könnyűségek kanonikus ikerpárja: *A Mosoly Ország* és a *Csárdáskirálynő*. Mivel sokáig nem nagyon volt más hallgatnivaló, különösen Kálmán Imre, az operettkultúra klasszikusának korongja forgott sokszor. Bár zenéje és szövegének délibábos világa tőlem mérhetetlen távolságban lebegett, a barázdákban képződött hangok mélyen barázdáimba vésődtek. Különösen a refrének, így a „Hajmási Péter, Hajmási Pál / A barométer nem imponál / Húzatom agyba-főbe, beugrom a nagybögőbe...”

Az *agyba-főbe* húzathoz természetesen az *emberi jelenség* rejtélye akkor kezdett derengeni, amikor egy osztálytársam rokona lakodalmáról, a vidéki mulatás – vélhetően úri eredetű – szokásairól számolt be. Magam is láttam már, hogy a vigadás menetének részét képezte a zenészek feltűzélése, ami nagy címletű bankjegyeknek lajbizsebbe vagy vonóba tűzése révén történt. Arról is hallottam, hogy néha a szabadtéri vigadozás a masszív ivás meg a kivagyiság folytán mértéktelenné vált, és odáig fajult, hogy az eperfára küldték fel muzsikálni a bandát. Az ősényi színhelyen azonban vagy nem volt eperfa, vagy az elázottság folytán szállt el mindennemű mértéktartás, mert a lefízett zenészeket a jegenyefára rendelték. Ez a fajta pedig nem arról nevezetes, hogy égnek tarulnók ágaival viszonylag alkalmas ülő- vagy állóhelyet kínál egy kiségyüttesnek, kivált, ha még a cimbalmosnak is támasztékot kell találnia rajta.

Az érthetetlen kedély és értelmezhetetlen tárgyak mellett előfordultak sikamlós kiszólások is. A „Jaj, cica eszem azt a csöpp kis szád / Nélküled még a mennyország is fád” textust a lemezborítón látható, kissé frivol öltözetben mutatkozó énekesnő még a magamfajta kiskamasz számára is kétségtelenné tette, hogy a *cica* ez esetben nem a macska beceneve. A képen a díszmagyarban látható primadonna fedetlen vállainak megmutatása mellett a keblei közé is némi betekintést nyújtott.

Más szövegek viszont arról szóltak, hogy nem érzéki, hanem éteri a helyzet, és a *lányok angyalok*, bár a nemek közti viszony nem egyszerű dolog: „A lányok a csóktól csak ritkán fáznak / A lányok, a lányok, a lányok angyalok / A férfiakkal csak komédiáznak / A lányok szerelme nem egyszerű dolog...” A bohókás szövegelés

közben olykor meghökkentő, filozófiai mélységű mondatok is elhangzottak: „Itt a lét csak látszat.” Az első világháború előtt keletkezett operettlibretto szerzője az időtlen érvényű ontológiai kijelentés után a gyorsuló idő modern tapasztalatára is reflektált: „Gyerünk, gyerünk, gyerünk, mert gyors az élet.”

A harmadik – és sokáig utolsó – nagylemez a Rajna-vidéken élő Rudi kuzintól érkezett, rajta angolul, ivritül és németül énekelt Esther és Abi Ofarim; dalaik már egészen más országról és világról szóltak. A duó tagjai, Esther Zaid és Abraham Reichstadt az Izraeli Véderőben találkoztak, és katonai szolgálatuk után kezdtek el Ofarim [Ózgida] művésznéven működni.

A nyelvi, a földrajzi és a zenei tér egyaránt tágult, és a '60-as évek közepén már *rohan az idő* – miként azt Koncz Zsuzsa a Táncdalfesztivál keretében, a sebeségtudomány megalapítójának, Paul Virilionak a színre lépése előtt szóba is hozta; jelenségvilágát korrektil kiábrázolva: *könyörtelen vonatán fut minden tovább*. Bár akkor még *kissrác voltam*, és nem értem fel az élet technoszociálisan és személyesen egyaránt egyre sebesebben zajló folyamához, de a hangok hullámözöne és a szövegek poézise mégis áthatott. Ahogy a sejtelmes *Gyöngyhajú lány* is; egy magamfajta kiskamasz számára maga volt a varázsos mesevilágból kivezető liminális káprázat.

Benedek Szabolcs

Négy poplemez és tíz nyugatnémet márka

Sokáig nem volt lemezjátszónk. Helyesebben volt, csak nem lehetett használni. A szüleim a nászútjukról hozták. A nászútra nem rögtön az esküvő után került sor, valamivel később, amikor én már megszülettem, persze, így sem kellett túlságosan hosszú időnek eltelnie, érkezésem viszonylag hamar követte az esküvőt, utóbbinak nem kis részben én voltam az oka. Olyannyira léteztem a nászút idején, hogy a szüleim egy lábbal hajtható, műanyag traktort is hoztak a Szovjetunióból. Mármost nekem.

Béketábor ide, baráti, nagy ország oda, nem volt egyszerű a Szovjetunióba bejutni. Az ígéret földjére sose könnyű, ez viszont talán még nehezebben is ment, mint Nyugat felé átlépni a határt. Külön útlevél kellett hozzá. A szüleim IBUSZ-utazáson vettek részt, hogy miért pont a Nagy Testvért választották, nem tudom, valószínűleg már akkor is volt bennük kalandvágy, legalábbis az utazásokat illetően, és végeredményben láthatták Leningrádot és Moszkvát, az Auróra cirkálótól az Ermitázon át a Vörös térig és a bebalzsamozott Leninig. A traktoron kívül pedig vettek egy rádiós lemezjátszót is, azt hiszem, leginkább apám öröme, noha fiatal éveiben anyám is kedvelte a zenét.

Olyan kép nincs az emlékeim között, hogy az a lemezjátszó működik. Amikor a világra eszméltem, a készüléknek csak a rádiós részét lehetett használni, a lemezjátszót nem, a túvel nem stimmel valami, talán elkopott, elhasználódott, és a KGST-együtműködés ellenére idehaza nem lehetett kapni megfelelőt. Később, hogy ne foglalja a helyet, a méretes szerkezet átkerült a nagyszüleimhez, azon hallgatták